

МЕТОДИ ЛИЛОВ (СОФИЯ)

ТЕОРИЯТА ЗА АКТУАЛНОТО ЧЛЕНЕНИЕ И ПРОБЛЕМИТЕ НА СИНТАКТИЧНОТО НОРМИРАНЕ

От гледище на системата за нормиране (и особено на синтактичното нормиране) всяка езиковедска теория може да бъде интересна и може да се използва; съществува обаче особено съотношение между двата вида системи (изследователско-лингвистичната и нормативната): лингвистичната теория е гносеологическа категория — метод за опознаване и изследване на езиковите факти във връзка (в съответствие) и с оглед на определено схващане за тяхната същност и връзката помежду им; нормативната теория е концепция за начина, по който тези факти трябва да се използват на определено езиково равнище, и за постигането на комуникативни цели от определен тип. Конкретното функциониране на езика е фактор, който определя в значителна степен особеностите на нормативната теория (концепция).

С оглед на това се преценяват и възможностите, които дават различните лингвистични теории.

Теорията за актуалното членение на изречението предлага добри перспективи на нормативната теория с това, че като *conditio sine qua non* предполага наличието на два аспекта на изказа (два структурни плана): структурно-драматически и комуникативно-целови (актуално членение). В случая не е съществена преценката на разногласията за съотношението между тези два плана (дали те са съотносителни или субординирани, т. е. дали единият е предпоставен, или те се пораждат успоредно и т. н.). В плана на синтактичното нормиране това се преосмисля като наличие на два вида фактори — общи и индивидуални (ситуационни), които могат да бъдат в различни съотношения в отделните случаи, но във всички случаи трябва да бъдат предвидени и преценени при нормиращата дейност. По този начин ще може да се очертае кръгът на допустимите типове в едно обкръжение от недопустими в книжовната практика типове (квалификацията „допустими“ и „недопустими“ трябва да се направи на широка основа във връзка с общото състояние на книжовния език и с особеностите на обществената практика — на описателна, историко-лингвистична, психолингвистична и социолингвистична основа). В този пункт изпъква една задача, която нормативната теория трябва да реши самостоятелно, във връзка с резултатите, постигнати от теорията на актуалното членение: да се състави списък на онези комуникативноцелови позиции, които могат да се смятат за нор-

мативни; това означава да се типизират тези позиции и да се категоризират, евентуално въз основа на някои категории, които не са релевантни за актуалното членение. (Такава категория вероятно би могла да бъде модалността, разгледана широко и подробно въз основа на обективен лингвистичен апарат).

Струва ми се, че големи възможности в тази насока дават експериментираният напоследък в теорията за актуалното членение идеи да се установят генериращите явления при актуалното членение. Това създава предпоставки за по-универсално използване на тази теория и за по-широкото ѝ прилагане като апарат в синтактичното нормиране.

Очевидно е, че за да стане приложима теорията за актуалното членение, нейните основни постулати трябва да се използват по специфичен начин. Тази специфика ще бъде свързана със собствените методологически постулати на теорията на синтактичното нормиране. Тук ще формулираме работно три такива принципа:

1. Нормативните синтактични типове трябва да бъдат семантично изяснени. Това се отнася както към лексикалния им пълнеж, така и към функционалната им същност.

2. Нормативните синтактични типове трябва да притежават структурна достатъчност.

3. Нормативните синтактични типове трябва да бъдат интонационно завършени.

Формулирани така общо, тези принципи може да изглеждат несъществени, тъй като могат да се отнасят към всички езикови изяви и да се извличат от всяко съобщение във връзка с конкретните обстоятелства, при които то протича. Те стават обаче релевантни и придобиват стойността на диференциращи фактори при кодифициращата дейност, защото чрез тях можем да отделим част от изказванията като отговарящи на нормативната система от друга част, която остава извън нея.

В конкретното им приложение могат да се използват и принципите на актуалното членение, модифицирани специфично.

Основно значение има схващането за изречението като линейно-динамична структура. От гледище на синтактичната нормативност не е достатъчно да се обхванат в система само словоредните особености; има и редица други фактори, които заедно я образуват. Ето защо тезата за линейно-динамичната структура трябва да се използва, като за релевантен неин момент се приеме проблемът за динамичното равновесие на системата. От това гледище ние вече можем да регулираме в нормативен аспект някои факти, които иначе не влизат в обсега на актуалното членение. Например изречения от типа:

Къщата, дете отидохме в нея (беше далече). Тази конструкция е неприемлива, защото в общите рамки на комплексната тема се включва част, която можем да наречем „имитационна тема“: тя следователно се оказва неединна структурно, а това е достатъчно основание да отхвърлим модела от нормативния комплекс. Можем да отидем по-нататък. Да вземем изречението:

Къщата, дете (където) отидохме

При особеностите на българския език, връзката може да се генерира по различен начин: тя може да е атрибутивна или предикативна, без това

да се отразява върху линейната структура. Нейният характер обаче влияе пряко върху динамичната структура: ако развием изречението, например в:

Къщата, където отидохме, беше далече
ще има твърде голяма разлика при изграждането на връзките:
къщата → беше далече
отидохме → (в къщата) далече

Ето защо това свързване може да се допусне в нормативния комплекс само по изключение, като вариант на свързванията

Къщата, в която отидохме
Къщата, където отидохме.

Опора за това можем да намерим в онази теза на теорията за актуалното членение, която определя част от членовете на изречението като „ситуационна кулиса“. Можем, вече в границите на нормативната концепция, да формулираме (поне за български език) едно правило: части на изречението, които разкриват основните аспекти на комуникативноцелевата позиция, не бива да имат статут на ситуационна кулиса, а трябва да се отнасят към тематично-рематичния му състав. Това са части, които (в структурен аспект) са съществени елементи на субектно-обектните отношения в изречението.

С помощта на принципите на актуалното членение може да се постигне напредък при нормирането на удвоеното допълнение в българския език. (Такива опити вече са правени.) Изходна точка би могло да стане положението на удвоеното допълнение (на местоименната форма) като член на основата, на ядрото и като междинен елемент, който улеснява или затруднява връзката между тях. Ако вземем изречението

Книгата я прочетох

местоимението е елемент, който помага да се установи връзката между основата и ядрото, тъй като разкрива характера на отношенията: връзка между съществително и глагол (винителната форма на местоимението е белег за насоката на динамичното нарастване). В изречението

Прочетох я книгата

такъв междинен елемент не е нужен, тъй като глаголът като основа създава категорични и еднозначни предпоставки за протичането на връзката. Този тип следователно не бива да се приема за нормативен.

Същото важи и за изреченията

Вчера (я) прочетох книгата

Прочетох (я) книгата вчера

където местоимението вече изобщо няма функцията на междинен елемент и не може да влияе върху динамичното равновесие. Можем да формулираме (работно) следното нормативно правило: удвоеното допълнение е допустимо тогава, когато не разкъсва възходяща динамична връзка между основните членове на темата и ремата (при наличието на нормален комуникативен динамизъм).

Едно подробно проучване би могло да ни посочи и други случаи, в които теорията на актуалното членение може да ни даде по-точни данни за нормиране на определени синтактични типове.

Един общ проблем, който би могъл да се разреши с относително голяма степен на последователност и обективност, е представянето на афективните

синтактични типове. Ако се пристъпи към изкази, в които преобладава ситуационната мотивировка, от гледище на актуалното членение биха могли по-прецизно да се определят лингвистичните параметри на допустимото, на онова, което би могло да се определи като нормативно. Тогава и категорията „стилистично“, която сега се използва до голяма степен субективно, ще може да се определи по-точно и да се посочат особеностите в нейното влияние, като ѝ се придаде лингвистичен апарат.

При това обаче не можем да смятаме, че тази теория може да стане универсална методологическа база за нормативната дейност. Освен онези фактори, на които вече обърнахме внимание, има един основен елемент, който поставя двете теории в различни равнища: докато предмет на актуалното членение е речта, непосредствената реализация на езика, теорията на нормирането има за предмет исторически създадената езикова система, с всички особености, които произлизат от това, и се прилага върху книжовен език със свой, специфичен за всеки народ статут, т. е. система, която има не само вътрешнолингвистични, но и исторически и социални параметри. Това и налага особености от различен характер на теорията на нормирането. Актуалното членение следователно може да бъде само една от системите, понякога коригираща, понякога регулираща, които играят ролята на лингвистична методология и на лингвистичен критерий в нормативната дейност.

II. AKTUÁLNÍ VĚTNÉ ČLENĚNÍ V HISTORICKÉM ASPEKTU

